

AMBIVALENȚA ACCENTUALĂ A CUVINTELOR MONOSILABICE – SURSA DE AMBIGUITATE RITMICĂ ÎN VERSUL CLASIC ROMÂNESC

Pornind de la observația că în vers cuvintele monosilabice sunt susceptibile de un dublu regim accentual, putind fi deopotrivă purtătoare sau nu ale ictusului prozodic, se analizează modul în care această particularitate poate influența procesul de diagnoză a ritmului poetic.

Analiza corectă a structurii ritmice a unui text poetic depinde în mod esențial de clarificarea statutului accentual al cuvintelor monosilabice. O cercetare statistică evidențiază ponderea deosebită a acestei categorii lexicale în orice text și în special în cele versificate, unde lungimea medie a cuvintelor este obișnuit mai mică decât în proză. Astfel, din totalul de 1 838 de cuvinte care alcătuiesc *Luceafărul* de Eminescu, 958 sunt monosilabice, adică 53,1%. La Alecsandri, în *Peneș Curcanul*, cantul cuvintelor monosilabice este de 47% (378 din 803), ambele cifre situindu-se în vecinătatea procentului de 50,75% determinat de Marie Kavková [8] pe un eșantion reprezentativ cuprinzind 2 081 de versuri și 7 209 de cuvinte din poezia română clasică (exclusiv versuri de 13 și 14 silabe). Evident, aceste cifre exagerează întrucâtva importanța cuvintelor monosilabice al căror număr este mai corect să fie raportat la lungimea în silabe a textului, eeea ce dă o măsură mai exactă a spațiului pe care acestea îl ocupă în ansamblul discursului. Pentru *Luceafărul* acest raport este $\frac{958}{2 833} =$

$= 33,8\%$, iar pentru *Peneș Curcanul* $\frac{378}{1 264} = 30\%$, valori, și așa,

importante, care situează cuvintele monosilabice pe locuri fruntașe în ordinea fracțiunii de text ocupate: în *Luceafărul* pe primul loc, înaintea bisilabicelor (33,2% din text), a trisilabicelor (22,8%), a tetrasilabicelor (9,45%) și a pentasilabicelor (0,75%), iar în *Peneș Curcanul* pe locul secund, după cuvintele bisilabice (41% din text) și înaintea trisilabicelor (20,4%), a tetrasilabicelor (7,9%) și a pentasilabicelor (0,7%).

Din punctul de vedere al diagnozei ritmului, care face obiectul preocupărilor noastre în rândurile de față, proprietatea cea mai semnificativă a cuvintelor monosilabice este ambivalența lor accentuală potențială. Calificativul *potențial* îl socotim indispensabil aici, având în vedere că, după cum observă cu dreptate Andrei Avram ([1] p. 458), monosilabicele „...nu prezintă o structură accentuală în sens strict, căci aceasta presupune contrastul între cel puțin două silabe”. Așadar, virtualitățile accentuale ale cuvintelor monosilabice nu se actualizează decât în context, la nivelul conturului intonațional asociat unui enunț de oarecare lungime. În terminologia lui Em. Vasiliu ([11], p. 58), potrivit căreia unitățile supra-

segmentale se împart în intensive (accentele de intensitate) și extensive (intonăția), am putea spune că accentul cuvintelor monosilabice se situează undeva între aceste două clase, cumulind proprietăți ale amindurora: pe de o parte ele prezintă caracterele acustice ale accentelor de intensitate, dar pe de alta nu se asociază în mod mecanic silabei considerate, ci diferențiat, în funcție de contextul accentual mai larg în care aceasta este înădrătată, exact ca în cazul variațiilor de înăltime ce caracterizează intonația.

La metricienii noștri, ideea dublului statut accentual al cuvintelor monosilabice apare încă de timpuriu. Astfel, în 1845, George Barițiu ([2], p. 47–63) care, pentru a putea conserva terminologia cantitativă clasică numește „lungi” silabele accentuate și „scurte” pe cele atone¹, observă că „[...] toate cuvintele românești unisilabe sunt comune, adică lungi ori scurte după trebuință sau placere (eu, tu, el, ai, au, în, un, cind, zac, sed și.a., și.a.)”.

De remarcat că printre exemplele cărturarului ardelean figurează, alături de elemente relationale, și cuvinte cu sens lexical de sine stătător. În ceea ce le privește pe cele dintii, examinarea mulțimii schemelor ritmice cu care își ilustrează lucrările cercetătorii actuali ai versificației românești (ne referim, în principal, la G. I. Tohăneanu [9], [10], L. Gáldi [7], I. Funeriu [6] și M. Bordeianu [3]) evidențiază consensul unanim de a le considera drept neaccentuate. Singurul corectiv ce se cere adus acestei opinii, în general justă, este că în fiecare vers există o poziție preferențială unde intensitatea ictusului prozodic se dovedește atât de mare, încât conferă accent chiar cuvintelor obișnuit atone. Ne referim la silaba proeminentă a clausulei. Conjunctiona „principal” neaccentuată ci se poate constitui în rimă:

„Turma nici subtilă,	z u z u z u
Nici sublimă, ci	z u z u z
Oaia unanimă	z u u u z u
Clară ca de zi”	z u u u z

(Dan Botta, *Cantilenă*)

tocmai în virtutea proprietății versului românesc de a se încheia pe un accent de intensitate deosebită, lucru valabil și pentru clausula emisihului în cazul existenței cezurii².

Mai mult, presiunea ictusului final este atât de puternică, încât o rimă dactilică precum :

„Zic și temnicerii că	z u u u z u u
Ești ca în biserică”	z u u u z u u

(T. Arghezi, *Tara piticilor*)

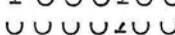
¹ „[...] care sunt regulile după care s-ar putea clasifica lungimea și scurtimea silabelor? Răspunsul este cel mai ușor din lume; regula este pentru urechile românului numai una: toate silabele care poartă asupră-și tonul ascuțit sau lungitoriu în proză sunt lungi și în poezie, și toate cite au tonul scăzut sau scurtătoriu în vorbirea prozaică sunt scurte și în prozodică (op. cit., p. 49).

² „Există două puncte nodale ale versului unde silabele marcate poartă întotdeauna accentul; acestea sunt cuprinse în secvența care încorporează rima și în secvența care precede cezura” ([6], p. 87).

nu este sesizată ca atare la lectura numai a primului vers, cititorul interpretează-o inițial drept masculină, adică :

„Zic și temnicerii că”

și așteptând o rimă pereche oxitonă de tipul *pleacă, dă, mă*. Abia după parcurgerea celui de-al doilea vers caracterul proparoxiton al rimei devine evident și statutul accentual al versului întii se cere reconsiderat. Ca și în cazul :

„Şapte e mai bine, că...
Decit o dumineacă

(idem)

prima lectură lasă impresia de imperfecțiune a rimei, aceasta fiind similară ca înegal accentuată (v. definiția lui N. Constantinescu [4], p. 43), în genul :

„Tu-mi cei chiar *nemurirea mea*
În schimb pe-o sărutare,
Dar voi să știi *asemenea*
Cât te iubesc de tare;”

(M. Eminescu, *Luceafărul*)

Doar odată cu recitirea primului vers în lumina celui de-al doilea rimele argheziene își relevă corectitudinea, în timp ce rima eminesciană citată rămâne „aproximativă”.

Oricum, situațiile în care clausula constă dintr-un instrument grammatical săt rare, deoarece ele presupun un tip aparte de ingambament (*enjambement*), creator de efecte mai ales comice, care limitează aria de răspândire a procedeului la domeniul îngust și specializat al poeziei umoristice. Exceptând așadar un număr statistic neglijabil de cazuri particulare, ne putem ralia punctului de vedere al Mariei Kavková (*op. cit.*, p. 100), care consideră drept sistematic neaccentuate „toate cuvintele monosilabice ajutătoare”³.

În ceea ce privește cuvintele „pline”, cu sens lexical de sine stătător, pronumele și adjectivele posesive, formele „accentuate” ale pronumeelor personale precum și adverbele și interjecțiile, lucrurile nu sunt nici pe departe la fel de limpezi. Analiza corpusului de scheme ritmice pe care îl constituie exemplele cuprinse în [3] și [6] evidențiază nenumărate inconsecvențe de interpretare a statutului accentual al acestor categorii de cuvinte.

La M. Bordeianu⁴ posesivul *mea* figurează, bunăoară, ca neaccentuat în :

„Cu perdelele lăsate
Săd la masa *mea* de brad”

(*op. cit.*, p. 86)

³ M. Kavková greșește numai atunci cind postulează că „aceste cuvinte pot ocupa în vers toate pozițiile metrice, afară de aceleia care poartă accentul în mod constant”, aserțiune infirmată de contraexemplile de mai sus.

⁴ În comentarea exemplelor acestui autor nu ne referim decât strict la aspectele legate de distribuția accentelor în vers, lăsând de o parte criteriile sale discutabile de delimitare a „picioarelor” și, mai ales, repartizarea subiectivă și absolut haotică a cenzurilor.

și accentuat în :

„Nu-mi spune lira *mea* nimic $\boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}}$
 Au amușit sonora”, $\boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}}$
 (op. cit., p. 91)

deși în ambele cazuri cuvântul ocupă în vers o poziție aflată sub ictus în schema teoretică.

La fel se întimplă cu *tăi* în :

„Zimbiră între dinșii bătrinii *tăi* prietenii”
 $\boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}}$ (op. cit., p. 63)
 „Anii *tăi* se par ca clipe”
 $\boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}}$ (op. cit., p. 66)

După opinia noastră, ezitările în situații ca cele de mai sus nu sunt justificate, căci posesivele românești, departe de a fi atone, poartă mai întotdeauna un accent de o intensitate superioară chiar termenului lor regent. Rostita „dintr-o răsuflare”, sintagma *ochii tăi* sună mai des „*ochii* 'tăi decit 'ochii *tăi*, ceea ce demonstrează plenitudinea accentuală a adjecțivului posesiv, capabil să „atonizeze” substantivul bisilabic ce-l precedă. Mai evidente sunt lucrurile cînd valoarea posesivă este exprimată prin genitivul pronumelui personal *lui*, pe care tocmai accentul îl distinge de articolul omograf *lui*. Totuși, la I. Funeriu, alături de interpretarea corectă :

„El nemîscat străpunge cerul cu ochiul *lui* de Prometeu”
 $\boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} - \boxed{\text{U}} - \boxed{\text{U}} - \boxed{\text{U}} : \boxed{\text{U}} - \boxed{\text{U}} \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} -$ (op. cit., p. 79)

întîlnim și varianta greșită

„Pune gura *lui* fierbinte pe-a ei buze ce suspină”
 $\boxed{\text{U}} - \boxed{\text{U}} \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} - \boxed{\text{U}} : \boxed{\text{U}} - \boxed{\text{U}} \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} - \boxed{\text{U}}$ (op. cit., p. 78)

M. Bordeianu consideră chiar nimerit să atace transcrierea corectă de către G. I. Tohăneanu a versului lui Ion Barbu :

„Uitat să fie visul și zborul lui înalt”
 $\boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}}$ (op. cit., p. 231)

ajustînd-o eronat

$\boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}} / \boxed{\text{U}} \text{ } \boxed{\text{U}}$ ([3], p. 89)

Cu aceeași nesiguranță sunt tratate pronumele personale. În explicitarea schemei ritmice a poeziei *Lacul* de M. Eminescu, I. Funeriu

(op. cit., p. 36–37) apreciază că pronumele din prima strofă

„Tresăringă în cercuri albe
El cutremură o barcă”

U U – U – U – U
U U – U U U – U

este aton, dar cel din strofa a doua – nu :

„Ea din trestii să răsără
Și să-mi cadă lin pe piept”

U U – U U U – U
U U – U – U –

Similar procedează M. Bordeianu, pentru care *tu* este accentuat în :

„Atunci și *tu*, ca mine
Te-ai inchină la tine”

U L / U L // U L U
U U U L / U L U

(op. cit., p. 279)

nu însă și în :

„*Tu*, cîntare întrupătă”

U U L U / U U L U

(op. cit., p. 316)

deși avem de-a face cu un vocativ, caz la care accentul este, oricum, potențiat.

Tot obscure rămîn motivele pentru care același autor tratează diferit negația într-o construcție absolut simetrică :

„Nu speră și *nu* ai teamă”

U U L / U L / U L U

(op. cit., p. 315)

soartă de care are parte și relativ-interrogativul *ce* în :

„De *ce* nu-mi vii, de *ce* nu-mi vii;”

U U L U L // U L / U L

(op. cit., p. 277)

Fluctuații accentuale greu de justificat înregistrează și verbul *a fi* atât la indicativ :

„Căci născută *ești*, *copilă*,
Din nevrednică iubire”.

U U L U U // U L U
U U L U U / U L U

([3], p. 149)

„Tu *ești* o undă, eu sunt o zare”

U L / U L U // U L / U L U

(*idem*, p. 285)

cît și la condiționalul-optativ :

„Pare că i-ar *fi* tot lene și s-ar cere sărutată”

U U // U U L U U L U // U U L U // U U L U (ibid., p. 117)

„De-ar *fi* mijloace

U L / U L U

(ibid., p. 140)

„Si-ar *fi* putință”

U L / U L U

Articolul adjecțival se numără și el printre cuvintele monosilabice asupra accentuării cărora planează îndoială. Bordeianu îl consideră aton :

„Vedea ca-n ziua <i>cea</i> dintii	U z / U z U / U U z
Cum izvorau lumine”	U U U z / U z U

(op. cit., p. 130)

în timp ce Funeriu îl tratează ca accentuat :

„Unde prispa <i>cea</i> de brazde	U U — U z U — U
Crengi plecate o ascund”	— U — U U U —

(Funeriu 1980, p. 73)

Exemplul prezentat aici se referă, fără excepție, la situații în care elementul în discuție ocupă o poziție normal lovită de ictusul prozodic. Atunci cînd locul cuvîntului corespunde unei unități neaccentuate din schema ritmică teoretică, nici unul dintre autorii cități nu ezită să-l considere aton.

Cîteva exemple privind elemente aparținînd părților de vorbire anterior menționate :

1. Pronume (adjectiv) posesiv :

„Vedeam ca în vis pe-al *meu* înger de pază”

U **z** / U U **z** / U **z** U / U **z** U

(Bordeianu, op. cit., p. 311)

2. Pronume personal la cazul nominativ :

„Iar brațul drept sub cap *eu* mi-l puneam”

U **z** U / U **z** / / **U** U U **z**

(ibidem, p. 318)

și la genitiv :

„Pomii cei sădîți de tata și iubitele *lui* florii”

— U U U — U — U : U U — U U **z** —

(Funeriu, op. cit., p. 146)

3. Adverbul de negație :

„Toată ziua la fereastră suspinînd *nu* spui nimică”.

— U — U U U — U : U U — **z** — U — U

(Funeriu, op. cit., p. 28)

4. Verbul a fi :

„Dar versul cel mai plin, mai blind, mai pudic,

Puternic iar de-o vrea — *e* pururi iambul”

(Bordeianu, op. cit., p. 80)

U **z** U / / U U **z** / / U **z** / U **z** U

U **z** U / U U **z** / / **U** **z** U / / **z** U

5. Articolul adjetival :

„Cum stă-n sicriul ei cel mic culcată”

U z u z u z U z u z u

(Tohăneanu, 1976, p. 231)

Acstea interpretări, indiscutabil corecte, ilustrează o situație cu caracter mai general, constând în pierderea condiționată a accentului cuvintelor monosilabice în funcție de poziția în vers. Aceeași unitate lexicală se comportă ca accentuată, respectiv neaccentuată, după cum se află sau nu sub ictus.

Astfel, verbul *e*, puternic accentuat în :

„Nu *e* nimic și totuși *e*”U z U z u z U z(Eminescu, *Luceafărul*)

este cu desăvîrșire aton în :

„Era pe cînd nu s-a zărit

U z u z u U zAzi o vedem și nu *e*”.U U z u z U(Eminescu, *La steaua*)

Ultimul exemplu cuprinde și două ocurențe ale adverbului *nu* : prima neaccentuată, a doua accentuată :

U z u z U U zU U z u z U U

căci una ocupă poziția a cincea (atonă în schema ritmică „ideală”), iar alta a șasea (lovită de ictus în aceeași schemă) :

U z u z U z U z

La rîndul său adverbul *azi* și-a pierdut și el accentul, fiindcă în ritmul iambic prima silabă a versului este atonă. În schimb în

„Căci *azi* le semenei tuturor”U z U z u U z(M. Eminescu, *Pe lîngă plopii fără soi*)

același cuvînt este accentuat.

Tot în versurile citate din „*La steaua*” figurează sub accent adverbul *cînd*, neaccentuat în :

„*Cînd* amintirile-n trecutU U z u U U z

Încearcă să mă cheme”

U z u U U z(M. Eminescu, *Cînd amintirile...*)

Constatarea este valabilă și pentru verbe :

„*Trec* zilele voioase și orele surid”U z u U z u U z u U z(M. Eminescu, *Impărat și proletar*)

dar

„Pe drumul lung și cunoscut

U Z U Z U U U Z

Mai trec din vreme-n vreme”

U [Z] U Z U Z U

(M. Eminescu, *Cind amintirile*)

pentru substantive :

„Le arăt că lumea *vis* e — un *vis* searbăd — de motan”

U U Z U Z U [Z] U // U [U] Z U U U Z

(Eminescu, *Cugetările sărmănuilui Dionis*)

pentru adjective :

„Pentru un atit de *sfint* noroc

U U U Z U [Z] U Z

Străbătător durerii !”

U U U Z U Z U

(Eminescu, *S-a dus amorul...*)

față de

„*Sfint* trup și hrana sieși, hagi rupea din el”⁵

[U] Z U Z U Z U // U Z U Z U Z

(Ion Barbu : „Nastratin Hoaea la Isarlik”)

ba chiar și pentru interjecții, al căror puternic accent natural nu rezistă nici presiunii prozodice :

„O, vino iar în al meu braț”⁶ [U] Z U Z U U U Z

(M. Eminescu, *De ce nu-mi vii*)

Concluzia celor de mai sus ar fi că elementele lexicale monosilabice „pline” sint accentuate cind cad sub ictus și neaccentuate în caz contrar. Adăugată regulii potrivit căreia cuvintele ajutătoare sint în general neaccentuate, ea conduce la următorul corolar : nicăieri în cuprinsul unui vers românesc ocorența unui cuvînt monosilabic nu este interzisă ; cuvintele „pline” își adaptează statutul accentual căderilor ritmice ale ictusului prozodic, ele cedează presiunii ictusului, după cum ictusul însuși se retrage în față naturii prin excelență atone a unităților relaționale⁷ :

⁵ Inversarea sintagmei *sfint trup* ar fi condus la „atonizarea” automată a substantivului în favoarea adjecтивului, fără ca vreuna din cele două formule să fie simțită ca licență ritmică.

⁶ De comparat cu :

„O, rămii, rămli la mine”

[Z] U Z U Z U Z

(M. Eminescu, *O, rămli...*)

⁷ Aparent divergente, concluziile Mariei Kavková se apropie mult de ale noastre, căci la o privire mai atentă cele trei clase de cuvinte monosilabice delimitate de cercetătoarea cehă se reduc la două, practic identice cu cele definite de noi. Într-adevăr, M. Kavková împarte monosilabele în :

„Am jurat de la-nceput

U U Z U U U Z

Pe Hristos să-l iei de mire”

U U Z U Z U Z U

(M. Eminescu, *Povestea teiului*)

Exemplul de mai sus se înscrie în linia generală a versului românesc, caracterizat prin nerealizarea tuturor ictușilor prevăzuți de teorie, fenomen datorat în principal existenței cuvintelor mai lungi de două silabe, purtătoare ale unui singur accent de intensitate :

„Mărire, adorare, îngenunchere ție,”

U Z U U U Z U // U U U Z U Z U

în loc de

U Z U Z U Z U // U Z U Z U Z U

(V. Alecsandri, *Odă statuiei lui Mihai Viteazul*)

Altfel spus, matricea ritmică ideală a unei poezii constituie o rețea de silabe ale cărei noduri sint susceptibile de accentuare, dar nu primesc în mod obligatoriu accentul. Alegerea pozițiilor silabice care să-și actualizeze virtualitățile accentuale latente ne apare astfel drept principala libertate ritmică pe care o îngăduie poetilor norma prozodică românească. Aici trebuie căutată sursa supleții deosebite a versului nostru clasic, deoarece fluctuația ictusului rupe monotonia cadenței „ortodoxe”, sacadate, conferind ritmului un anumit grad de nedeterminare, ce permite versurilor să se muleze mai bine pe sinuozitățile mișcării interioare a poeziei.

Singura restricție care grevează asupra libertății de opțiune în acest domeniu este aceea că toate clausulele, atât cele ale emistihurilor (în cazul cînd există cenzură) cît și ale versurilor, sint accentuate cu necesitate.

Tinînd seama de această din urmă observație putem spune, de pildă, că versul iambic de nouă silabe cu rimă feminină poate îmbrăca șapte forme ritmice distințe :

1. U Z U Z U Z U Z U

4. U U U Z U Z U Z U

2. U Z U U U Z U Z U

5. U Z U U U U U Z U

3. U Z U Z U U U Z U

6. U U U Z U U U Z U

7. U U U U U Z U Z U

pe cînd versul amfibrahic de aceeași lungime – numai trei :

a. U Z U U Z U U Z U

b. U Z U U U U U Z U

c. U U U U Z U U Z U

1. Neaccentuate = cuvinte ajutătoare.

2. Accentuate = cuvintele cu sens lexical de sine stătător.

3. Ambivalente = pronumele posesive și formele accentuate ale pronumelor personale, dar notează că și unitățile de tipul 2 pot figura în poziții neaccentuate, „fără să altereze ritmul versului”, ceea ce revine la anularea diferenței dintre ele și cuvintele zise ambivalente.

Comparind schemele 1—7 și a—c descoperim o secvență comună: schema 5 este identică cu b. Ne aflăm în fața unui caz de ambiguitate ritmică insolubilă la nivelul versului. Numai compararea cu contextul ritmic în care este încadrat versul având schema 5≡b ne îngăduie să decidem dacă ritmul său este iambic sau amfibrahic. Așa se întimplă cu versurile :

(M. Eminescu, *Cu mine zilele-lî adaugî*)

al căror ritm se precizează doar la lectura unei porțiuni mai mari de text.

Nu intenționăm să analizăm aici toate sursele și implicațiile ambiguității ritmice, cu atit mai mult cu cît le-am rezervat un loc destul de mare într-o lucrare anterioară [5]. Ceea ce urmărim este să arătăm că și ambivalența accentuală a cuvintelor monosilabice poate constitui o sursă de indecidabilitate în procesul diagnozei ritmice.

Intr-adevăr, cel puțin în principiu, dat fiind că accentuarea cuvintelor monosilabice este facultativă, ritmul unui vers alcătuit numai din astfel de elemente ar trebui să fie total neprecizat. Lucrurile nu stau însă așa deoarece aproape întotdeauna unele dintre cuvintele respective vor fi „pline”, iar celealte ajutătoare și, prin contrast, cele dintii vor avea tendința să atragă ictusul configuriind o structură ritmică de un tip oarecare. O ambiguitate veritabilă survine numai în cazul alăturărilor de cuvinte egal susceptibile de accentuare, cum se întimplă în versul :

„Tu ești o undă, eu sunt o zare”

(M. Eminescu, *Replici*)

Grupurile structural identice *tu ești* și *eu sunt* acceptă în egală măsură accentuarea oxitonă *tu 'ești*, *eu' sunt* și pe cea paroxitonă *'tu ești*, *'eu sunt*. În primul caz, schema rezultantă este :

ଓଡ଼ିଆ // ଓଡ଼ିଆ

adică una iambică, pe cind în cel de-al doilea se obține o cadență curată, dactilică:

Uzual, echivocul se rezolvă prin examinarea versului următor, dar de data aceasta nu numai cel de-al doilea, dar și cel de-al treilea vers al strofei prezintă aceeași bizară particularitate: structura lor ritmică este susceptibilă de o dublă interpretare.

„Eu sunt un țărmur, tu ești o mare,
Tu ești o noapte, eu sunt o stea”

1. Ipoteza iambică :

৩২৩২৩ || ৩২৩২৩
৩২৩২৩ || ৩২৩২

2. Ipoteza dactilică :

_ U U Z U // U U U Z U
_ U U Z U // U U U Z

De-abia versul final al strofei ne aduce o indicație privind modul de „lectură ritmică” intenționat de poet. Într-adevăr, ritmul secvenței :

„Iubita mea” U Z U Z

este hotărât iambic. Având însă în vedere că sub raportul lungimii acest ultim vers echivalează de-abia cu un emistih al precedentelor, ponderea sa în ansamblul strofei este doar de 1/7 (un emistih cert iambic față de șase incerte) și cum numai unul dintre cele două accente ale versului contravine schemei dactilice U U U U, numai amplasamentul unui accent din 14 pledează în favoarea ipotezei iambice. Or, atare proporții caracterizează în mod frecvent licențele ritmice, abateri locale ce nu periclitează cu nimic diagnosticul ritmului unei poezii.

În strofa :

„Sfărmați statuia goală a Venerei antice,
Ardeți acele pînze cu corpuri de ninsori ;
Ele stîrnesc în suflet ideea neferice
A perfecției umane și ele fac să pice
În ghearele uzurei copile din popor” !

(M. Eminescu, *Impărat și proletar*)

chiar admitînd accentuarea „latinizantă” Vénerei, trei accente din 24 se abat de la schema iambică (raportul 1 : 8, nu 1 : 14 !), fără ca apartenența strofei la ritmul iambic să poată fi pusă la îndoială :

U Z U Z U Z U // U Z U U U Z U
[U] U U Z U Z U // U Z U U U Z
[U] U U Z U Z U // U Z U U U Z U
U U [U] U U Z U // U Z U Z U Z U
U Z U U U Z U // U Z U U U Z

„Redresarea ritmului” de care vorbește I. Funeriu (*op. cit.*, p. 36) și care succedă fiecărei licențe face imposibilă orice confuzie privind tipologia ritmică a textului, chiar și în cazurile cînd numărul abaterilor este mai mare. Într-un singur distih ca :

„Vesela verde cîmpie acu-i tristă, vesteziță,
Lunca, bătută de brumă, acum pare ruginită”

(V. Alecsandri, *Sfîrșit de toamnă*)

U U U [U] U U Z U // U [U] Z U U U Z U
U U U [U] U U Z U // U [U] Z U U U Z U

schema trohaică este încălcată de 4 ori, raportul dintre licențele ritmice și numărul total de silabe accentuate ajungind la 1 : 3. Or, în primele patru strofe ale poeziei *Replici*, acceptând ipoteza dactilică, proporția abaterilor accentuale nu depășește valoarea de 1 : 12, ceea ce nu pare să îndreptățească excluderea acestei variante de lectură. De-abia în ultimele 2 strofe raportul respectiv crește mai substanțial (la 4 : 11 și 4 : 14), după cum se poate constata din transcrierea convențională de mai jos (pentru economie de spațiu am înlocuit prin 0 și 1, simbolurile tradiționale \cup și \wedge) :

POETUL	Ipoteza iambică	Ipoteza dactilică
„Tu ești o undă, eu sunt o zare, Eu sunt un țărmur, tu ești o mare, Tu ești o noapte, eu sunt o stea—	01010//01010 01010//01010 01010//0101	10010//10010 10010//10010 10010//1001
Iubita mea.	0101	0 1 01
IUBITA		
Tu ești o ziuă, eu sunt un soare Eu sunt un flutur, tu ești o floare, Eu sunt un templu, tu ești un zeu—	01010//01010 01010//01010 01010//0101	10010//10010 10010//10010 10010//1001
Iubitul meu.	0101	0 1 01
Tu ești un rege, eu sunt regină, Eu sunt un caos, tu o lumină, Eu sunt o arpă muiată-n vint—	01010//01010 01010//00010 01010//0101	10010//10010 10010//10010 10010//0 1 00
Tu ești un cint.	0101	1001
POETUL		
Tu ești o frunte, eu sunt o stemă, Eu sunt un geniu, tu o problemă, Privesc în ochii-ți să te ghicesc—	01010//01010 01010//00010 01010//0001	10010//10010 10010//10010 010 1 0//0001
Și te iubesc !	0001	0001
IUBITA		
Îți par o noapte, îți par o taină Muiată-n pala a umbrei haină, Îți par un cintec sublim încet—	01010//01010 01010//01010 01010//0101	00010//00010 0 1 010//0 1 010 00010//0 1 01
Iubit poet ?	0101	0 1 01
O, tot ce-i mistic, iubite barde, În acest suflet ce ție-ți arde, Nimica nu e, nimic al meu	01010//01010 00 1 10//01010 0 1 010//0101	10010//0 1 010 00 1 10//10010 0 1 010//0 1 01
E tot al tău.	0101	1001

Cu toate că și în interpretarea iambică figurează o licență ritmică (în versul 2 al ultimei strofe), pe ansamblu ea corespunde schemei ideale a ritmului respectiv în mai mare măsură decât varianta dactilică, afectată de 12 licențe. Statistic vorbind, este deci mai indreptățită ipoteza că ritmul poeziei *Replici* ar fi iambul decât dactilul, dar nici alternativa complementară nu se exclude cu totul, căci, după cum s-a arătat, un raport de $12 : 78 = 1 : 6,5$ între numărul abaterilor accentuale și numărul total de accente se încadrează în limitele acceptabile pentru diagnosticarea ritmului unui text poetic.

Multiplelor „deschideri” ale poeziei li se adaugă în cazul de față o „deschidere ritmică”, aspect care, pe lingă implicațiile de ordin literar, se constituie, după cum am încercat să demonstrează, într-o nouă piesă la dosarul tot mai voluminos al „problemei controversate a accentului cuvintelor monosilabice” ([1], p. 458).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- [1] Avram, Andrei *Transferul accentual în limba română*, în SCL XIX (1968), nr. 5, p. 457–464.
- [2] Berca, Olimpia *Poetici românești*, 1976.
- [3] Bordeianu, Mihai, *Versificația românească*, Iași, 1974.
- [4] Constantinescu, N., *Rima în poezia populară românească*, București, 1973.
- [5] Dinu, Mihai *Le vers roumain en tant que code détecteur de licences rythmiques*, în RRL XXV–CLTA XVII (1980), nr. 2, p. 137–148.
- [6] Funeriu, I., *Versificația românească – perspectivă lingvistică*, Timișoara, 1980.
- [7] Găldi, Ladislau, *Introducere în istoria versului românesc*, București, 1971.
- [8] Kavková, Marie, *Norma metrică versului românesc de 14 silabe*, Acta Universitatis Carolinae – Philologica no. 1, Romanistica Pragensia VII, p. 77–112.
- [9] Tohăneanu, G.I. *Ritm dominant, substituiri ritmice, ritm „secund”*. *Dincolo de cuvînt*, București, 1976, p. 225–243.
- [10] Tohăneanu, G.I. *Din valurile vremii. Studii de poetică și stilistică*, București, 1966, p. 205–225.
- [11] Vasiliu, Emanuel, *Fonologia timbii române*, București, 1965.

Une source d'ambiguité rythmique dans le vers roumain classique : l'ambivalence accentuelle des mots monosyllabiques

(R é s u m é)

L'analyse du rythme d'une poésie roumaine suit habituellement le chemin suivant : on part de la distribution des accents naturels des mots :

• Dintre sute de catarge	○ ○ ↗ ○ ○ ○ ↗ ○
Care lasă malurile,	○ ○ ↗ ○ ↗ ○ ○ ○
Cite oare le vor sparge	↗ ○ ↗ ○ ○ ○ ↗ ○
Vinturile, valurile? »	↗ ○ ○ ○ ↗ ○ ○ ○

et, en marquant par — toutes les positions syllabiques susceptibles de recevoir l'accent, on établit la matrice rythmique générale du vers, $\text{—} \cup \text{—} \cup \text{—} \cup \text{—} \cup$, dont les quatre réalisations ci-dessus ne constituent que des cas particuliers.

Un élément qui peut compliquer le diagnostic du rythme c'est la particularité des mots monosyllabiques de pouvoir passer tout aussi bien pour accentués que pour atones.

La pièce de M. Eminescu *Replici* (*Répliques*) où le lecteur hésite jusqu'avant la fin entre deux hypothèses presqu'également probables (iambes ou dactyle?) nous offre un bel exemple d'ambiguïté rythmique fondée sur cette double propriété linguistique.

Ianuarie 1981

*Institutul de cercetări și proiectări pentru gospodăria apelor
București, Splaiul Independenței 294*